

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XIX

Neřir Heyeti — Editorial Board

Halil İNALCIK — Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY — İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER — A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XIX

İstanbul - 1999

Sahibi : **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail Özdoğan

Tel: (0212) 518 26 09 Fax : (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu : Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Basıldığı Yer : **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt : **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres : **ENDERUN KİTABEVİ** Büyük Reşitpaşa Cd. Yümnü İş Merkezi No: 46
Beyazıt - İSTANBUL Tel. (0212) 528 63 17 - 528 63 18

ZAFERNÂME MÜELLİFİ HÂLİSÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR
ESERİ MÜNÂSEBETİYLE*

Baki TEZCAN

Hâlisî'nin yaşadığı dönemden üçyüz yıl sonra yeniden tanınmasını Profesör Yaşar Yücel'e borçluyuz. Kendisi, Halisî mahlaslı bir müellifin, "Ankara'da özel bir kitaplıkta" bulunduğu *Zafernâme-i belâgat-ünvân der beyân-ı gazavât-ı Sultan Osman Hân-ı Gâzi* adlı yazma eserini önce 1979'da bir makaleyle tanıtmış,¹ sonra da eseri, kendi yazdığı bir giriş ve özetle birlikte, 1983'de faksimile olarak neşr etmişti.² Yücel, Hâlisî'nin kimliği konusunda Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zünûn*'una atıfta bulunarak Hâlisî mahlasının, Hotin seferine dair bir eser yazdığından bahsedilen Kilârî Mehmed Efendi'ye ait olabileceğini tahmin etmiş, ancak bu konuda daha kuvvetli bir yargıda bulunmaktan haklı olarak çekinmişti.³ Bu makalede Hâlisî'nin kimliğini, pek

* Bu çalışma, Princeton Üniversitesi (PÜ), Yakın Doğu Etüdları (YDE) Programı, William Rea '34 fonu; PÜ, Uluslararası Etüdlar Merkezi, Langenberg fonu; PÜ, Bölgesel Etüdlar Konseyi ve Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği'nin, 1998 yazı ve 1998-99 akademik yılı için sağladıkları çeşitli burslar ve Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nin (SÜ SSBF) 1998-99 akademik yılı için İstanbul'da sağladığı çalışma ortamı sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bursların ve çalışma ortamının sağlanmasında büyük emeği geçmiş olan PÜ YDE Bölümü Atatürk (Osmanlı ve Modern Türkiye Etüdları) Kürsüsü Profesörü Heath W. Lowry'ye ve SÜ SSBF Dekanı Prof. Dr. Ahmet Evin'e şükranlarımı sunarım.

¹ Prof. Dr. Yaşar Yücel, "Yeni Bulunan II. Osman Adına Yazılmış Bir 'Zafer-nâme,'" *Bellekten* 43/170 (1979): 313-64 [bundan sonra: Yücel (1979)].

² Prof. Dr. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI: II. Osman Adına Yazılmış Zafer-nâme*, Ankara: AÜ DTCF Yayınları, 1983 [bundan sonra yazarın giriş ve özeti: Yücel (1983); faksimile metin ise: Hâlisî (1983)].

³ Yücel (1979), s. 314; Yücel (1983), s. iv-v. Yücel'in bir dipnotla göstermediği atfı Kâtib Çelebi'nin Hasanbeyzâde'nin *Tarih-i âl-i Osman*'ından bahsettiği maddenin devamına olsa gerek; bak. *Keşf-el-zunun*, Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge neşri, İstanbul,

OSMANLI ARAŞTIRMALARI, XIX (1999).

bilinmeyen bir eserinden faydalanarak kat'î bir sûrette tesbit ettikten sonra *Zafernâme*'nin neşrindeki bazı yanlış anlamalara dikkat çekeceğiz.

Franz Babinger, saray kilerinde çalışan Mehmed Halîfe isminde birinin *Tarih-i Sultan Mustafa* ünvâmı altında I. Mustafa'nın saltanatından bahseden küçük bir eser kaleme aldığını bildirip söz konusu saltanatın I. Mustafa'nın ikinci saltanat devresi olması gerektiği hakkında haklı bir tahminde bulunur.⁴ Babinger'den önce Joseph von Hammer-Purgstall *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı çalışmasının kitâbiyât zeylinde bu eserden bahsetmiş olsa da, konusunun II. Mustafa'nın saltanatı olduğu yanlışlığına düşmüştür.⁵ Eseri hâvi elyazması Viyana'daki Avusturya Millî Kütüphanesi'nde Mixt. 21 numarayla kayıtlı olup, tarifi Gustav Flügel tarafından yapılmıştır.⁶

Ancak öyle anlaşılıyor ki bu üç yazarın hiçbiri bu küçük eseri tümüyle okumamışlardır. Zîrâ müellifin kitabına verdiği isim, *Beşâretnâme-i Sultan Mustafa Hân*,⁷ görülmemiş, müstensihin eserin başına koyduğu "Sultan Osman'dan sonra olan Sultan Mustafa Hânın tarîhidir" ibâresi,⁸ eserin "tarîh-i Sultan Mustafa" adıyla anılmasına yol açmıştır. Şimdiye kadar araştırmacıların gözünden kaçmış olan bu eserin müellifi, Kâtib Çelebi'nin sözünü ettiği Mehmed/Muhammed ile aynı şahıs olup eserinde hem Hâlisî mahlasını

1941, cild 1, sütun 285: "wa ta'rikhu safari Hâtin li-Muhammad al-Kilârî min al-huddâmi's-sultânî [s-sultâniyya]."

⁴ Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (Leipzig, 1927), s. 159, no. 135; Coşkun Üçok çevirisi, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (ikinci basılış; Ankara, 1992), s. 175, no. 135.

⁵ Joseph von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, cild 10 (Pest, 1835), s. 692. Babinger bu yanlışlığa işaret eder; Babinger, s. 159, no. 135; Üçok çevirisi, s. 175, no. 135.

⁶ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien* [bundan sonra Flügel], cild 2, Viyana, 1865, s. 259-60, no. 1052. Elyazmasındaki ilk eser, Abdurrahmân Hibrî'nin (ö. 1676) *Ensü'l-müsâmirîn* adlı Edirne tarihidir. İstinsâh tarihi belirtilmemiş olmamakla beraber, Edirne kadılarının hal tercümelerinin verildiği fasılda geçen en son tarihin 1083 Saferi ortası (Haziran 1672) olması, eserin 1672'den önce kopyalanmış olmasını imkansız kılar. Dolayısıyla, elyazmasında *Ensü'l-müsâmirîn*'den sonra gelen ve üzerinde durduğumuz eserin de 1672'den önce istinsâh edilmiş olması mümkün değildir.

⁷ Mixt 21, v. 168b, satır 7, 10-11.

⁸ Mixt 21, v. 153b, satır 1-2.

kullanmakta, hem ismini ve mesleğini açıklamakta, hem de daha önce yazdığı *Zafernâme*'den tafsilâtlı bir şekilde bahsetmektedir.

Yazarın tesbiti faslına geçmeden evvel kısaca eserin içeriği hakkında bilgi verip yazıldığı dönem çerçevesinde anlamı üzerinde durmak yerinde olacaktır.⁹ Flügel ve Babinger'in tariflerinin verdiği izlenimin aksine, eser, Mustafa'nın ikinci saltanat *dönemi* hakkında değil, ikinci kez tahta *çıkışı* ile ilgilidir. İsminden de anlaşılacağı üzere, eser, Mustafa'nın cülûsunu bir *müjde* olarak ele alır. II. Osman'ın hal'i, böylece, Mustafa'nın tahta çıkması için önceden takdîr edilmiş ilâhî bir eylem şeklinde takdîm edilir.¹⁰

II. Osman'ın tahttan indirilmesinden sonraki bir iki yıl içinde yazılan diğer eserlerin çoğunluğunda da olduğu gibi, amaç, Osman'ın hal'i ve Mustafa'nın saltanatını meşrû kılmaktır. Ancak o eserlerden farklı olarak *Beşâretnâme*'nin ağırlık merkezi Mustafa'nın şahsiyeti üzerindedir. Mustafa bir evliyâ kisvesinde tanıtılır. Onun kerâmetleri, daha kardeşi Ahmed'in saltanat

⁹ Kısaca diyorum zîrâ *Beşâretnâme*'nin içeriği ve anlamı üzerinde çalışmalarım sürmekte olup, II. Osman'ın hal'i vakasını konu eden başka eserlerle birlikte, bu eserin de etraflıca bir değerlendirmesini bir kaç sene içinde tamamlamayı umduğum doktora tezimde sunacağım. Ancak eserle ilgilenilebilecek başka araştırmacılara bir fikir vermek için *Beşâretnâme*'nin sathî bir fihristini sunmak yararlı olabilir:

- 153b : Allah'a övgü ("hamd-ı bî-hadd ve senâ-yı lâ-yu'add ..."),
 154a : "na't-ı hazret-i Resûl 'alayhi's-salâm,"
 154b : "der medh-i çehâr yâr-ı güzîn ridwânu'l-lâhu ta'âlâ 'alayhim ajma'in,"
 155a : Sultan Mustafa'ya övgü,
 161a : Sultan Mustafa'ya duâ,
 161b : "sebeb-i te'lif-i kitâb,"
 168b : konuya giriş,
 171a - 190a : Polonya seferi dönüşünden, Osman'ın Yedikule'ye gönderilmesinden sonra Mustafa'nın yeni saraya gelişine kadar olan dönemin vakalarının, Mustafa'nın merkezinde bulunduğu bir açıdan anlatılması,
 190a - 193a : Mustafa'nın saltanatının ve dârüssa'ade ağası İsmâ'il Ağa'nın övülmesi,
 193a - 193b : Kitabın yazılması ve Mustafa'nın kişiliği ile ilgili bir "kerâmet,"
 193b - 194a : sonuç ("bu mikdârın zuhûru dahî mücerred[en] pâdişâhımız hazretlerinin kerâmet ve vilâyetleri ile olmuştur," diye biter; ketebe yoktur).

¹⁰ Meselâ ayaklanmanın birinci günü anlatılırken Hızır'ın insan kılığına bürünüp askerleri yönlendirdiği iddia edilir (175b, satır 8-13). Ancak eserde Osman'ın katlinden bahsedilmez. Osman ile ilgili son ibâre Yedikule'ye götürüldüğüdür (189a, satır 17-18).

devresinde ortaya çıkmıştır. Ahmed'in ölümü üzerine tahta çıkan Mustafa'nın hal'i büyük bir haksızlık olarak gösterilir. Osman'ın tahttan indirilmesi böylece hakkın yerini bulması şeklini alır. Dolayısıyla *Beşâretnâme* içerdiği malûmâtтан ziyâde genel havası açısından önemlidir.

Eseri ilginç kılan başka bir nokta da, yazarının muhtemelen aynı yıl içinde, önce *Zafernâme*'sinde Osman için övgüler düzüp sonra da memdûhunun hal'ini *Beşâretnâme*'sinde takdîr-i ilâhî olarak sunması, hattâ Osman'ı bazı noktalarda dolaylı olarak eleştirmesidir. Kısacası Kâtib Mehmed, "XVII. yüzyıl ilk yarısındaki ıslâhatçılar arasında önemli yeri olan" bir yazardan ziyâde,¹¹ tarihyazıcılığı tarihinin en ilginç siyâsî dönemlerinden biri olarak karşımıza çıkar.

Bu kısa girişten sonra yazarımızın kimliğinin tesbitine ve *Zafernâme*'sinden nasıl bahsettiğine gelelim. Müellif, *Beşâretnâme*'nin telif sebebinden söz ettiği bölümün girişinde kimliği, mahlası, ve mesleğini açıkça ifade ediyor [v. 161b, str. 3-14]:

bu müstemend-i hakîr ve fakîr ve kes[î]rû't-taksîr Muhammed bendeleri ki
kîlâr-ı 'âmire 'ammara'l-lâhu ta'âlâ ilâ yawmi'l-âhira de masraf kitâbeti
hi[d]metinde olan 'abdu'l-hakîr ve kemter çâkerim * beyt:

Sa'âdetlû şehinşâh-ı zamânın
Kulı hem kullugının râgıbyem

Sadâkat-ı istikâmet üzre şimdi
Bi-hamdi'l-lâh kîlâr kâtıbyem

Ne denlü masraf olsa rûz-ı merre
Dakîka fevt olunmaz hâsıbyem

Muhammed Hâlisîyem Hâşimîyem
Kî nakd-ı genc-i 'irfân kâsıbyem

¹¹ Yücel, Hâlisî'yi bir ıslâhatçı olarak görmüş, *Zafernâme*'nin ise bir ıslâhat lâyihası olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir; bak., Yaşar Yücel, ed., *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988 [bundan sonra: Yücel (1988)], s. 54. Bu arada Yücel'in Hâlisî ile muâsırırışçasına değerlendirdiği *Kitabu Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn* müellifinin bir 16. yüzyıl yazarı olması gerektiğini de belirtmek gerekir. Bu eserin tarihlendirilmesi husûsunda Yücel'in bir yanlışlığa düşmüş olması icâb eder, zîrâ metnin içindeki ipuçları, eserin Süleyman'ın son dönemi, ya da Selim II'nin saltanatı devrinde yazıldığını gösterir. Makâlenin konusundan sapmamak için burada tüm bu ipuçlarını saymak yerine, müellifin bizzat Selim I'ın Mısır seferine katılmış olduğunu belirttiğine işaret etmekle yetineceğim; bak., *aynu eser*, s. 125 [eski yazı metin, s. 127].

Böylece müellifin isminin Muhammed/Mehmed, 1622 sıralarındaki görevinin de saray kilerinde masraf kâtipliği olduğunu öğreniyoruz. Hâşimî'nin mi, yoksa Hâlisî'nin mi mahlas olduğu açık gibi gözüküyorsa da, *Beşâret-nâme*'nin başka bir yerinde, müellif, Hâlisî ismini mahlas olarak kullandığından, Hâlisî adının Mehmed Efendi'nin mahlası olduğu âşikârdır.¹² Hâşimî'ye gelince, müellifimizin Arap kökenli olduğuna bir işâret olabilir. Hem *Zafernâme*'sinde, hem de *Beşâret-nâme*'sinde, devrin dârüssaâde ağalarını özellikle övmesi,¹³ bu ihtimâli kuvvetlendiren noktalar.

Telif sebebi faslının devâmı buraya aynen alınamayacak kadar uzundur. Ancak bazı bölümlerini iktibâs etmekte fayda vardır. Bunların ilki, yazarın kendi eğitimi ve yeteneklerinden bahsettiği kısımdır ki *Zafernâme*'deki ilgili bölümle karşılaştırıldığında, her iki eserin de aynı müellifin kaleminden çıktığına dâir bir delil teşkil eder.¹⁴

Zafernâme [s. 8, satır 6'nın ortasından itibaren]:

bu müstemend-i hakîr û fakîr-i pür-taksîr *evân-ı cüvânî* * ve *hengâm-ı 'unfuvânîden ilâ hazâ'l-ân intisâb-ı efâzıl* ve *iktisâb-ı fezâyil* * idüb fikr-i bikrüm *feth-i megâlfîk-i ebvâb-ı 'ulûm* * ve cidd û cehdüm *hall-i mel'âklıd-i esbâb-ı fuhûm* * ve enîs-i halvetüm resâyil û kitâb * ve celîs û hemsohbetüm mesâyil-i pür savâb * idi *zîver-i halel-i muhazzirât-ı hüsn-i hitâb* * ve *ziynet-i kilel-i ['arâ'is-i redd-i cevâb ki cevâhir-i berâ'at-ı elfâz* ve *'ibâret* * ve *zevâhir-i snâ'at-ı* [s. 9] *inşâ ve kitâbetdür* * fî'l-cümle dest-res *müyesser* olmuş idi ammâ 'arsa-ı bâzârgâh-ı 'âlem * bey' û şîrâ-yı hüner-*perverân-ı benî Âdemden 'ârî* * ve *sadr-ı suffa-ı erbâb-ı ma'âlî* * tasaddur-ı *ashâb-ı mâl û bî-me'âl* ile *mâlî* * olub ehliyyet-i ahâlî-i suhen-sâz * ve haysiyyet-i efâzıl-ı hüner-perdâzun kadr û i'tibârı olmadıgından...

¹² Hâlisî mahlasını kullandığı diğer mahal, Mustafa için eserin başındaki övgü faslında yazdığı medhiyenin son beytidir (v. 158a, satır 15-16): "Hâlisî ihlâsla medhinde ol * kim bulur meddâh olanlar 'izz u câh."

¹³ Yücel [(1979), s. 315; (1983), s. v, xxvii], *Zafernâme*'de Süleyman Ağa'nın devrin sadrazamından bile daha fazla övüldüğüne dikkat çekmiştir. *Beşâret-nâme*'de de devrin dârüssaâde ağası İsmâil Ağa sultandan sonra en çok övülen kişidir [v. 191a-b].

¹⁴ Aslında daha uzun bir karşılaştırma daha da faydalı olurdu, ancak ne yazık ki *Zafernâme*'nin varolan nüshasındaki eksik varaklar tam bir karşılaştırma yapmayı imkansız kılmaktadır. Yaşar Yücel bazı varakların kopmuş olduğunu söylemekle beraber bu eksikliğin eserin bütünlüğünü bozmadığını ileri sürmektedir [Yücel (1979), s. 313; Yücel (1983), s. iv]; eserin İngilizce tanıtımının yapıldığı bölümde ise bu önemli ayrımı atlanmıştır [bak. Yücel (1983), s. xxvi]. Eksik varaklar meselesine aşağıda etraflıca temâs edilecektir.

Beşâretnâme [v. 161b, satır 15'den itibaren]:

evân-ı 'unfuvânumdan ilâ hazâ'l-ân licâm-ı semend-i tab'ı fezâ-yı defâtire ircâ ve 'inân-ı kümeit-i fikreti vâdî-i erkâma ilkâ idüb bir ân-ı lâ-yetecezza' ki defâtirden hâlf ve bir nefes ki hâne-i dil-i efkâr-ı erkâmdan gayr-ı mâlf ola ol ân-ı lâ [162a] yetecezza'yı intisâb-ı efâzıl ve iktisâb-ı fezâyil ve feth-i megâlik-i ebvâb-ı 'ulûm ve hall-i me'âkîd-ı esbâb-ı fuhûma sarf idüb bu evkât-ı kılîfde bi-hamd'l-lâhi ta'âlâ zîver-i halel-i muhazzirât-ı hüsn-i hitâb ve [ziynet-i] kilel-i 'arâ'is-i redd-i cevâb ki cevâhir-i berâ'at-ı elfâz ve 'ibâret ve zevâhir-i snâ'at-ı inşâ ve kitâbetdir fî'l-cümle dest-res müyesser olub ammâ sermâye-i nukûd-ı elfâzı sarf ve re'sü'l-mâl-ı 'ibârâtı masraf idecek bir mahall olmamagla...

Şimdi Mehmed Efendi'nin *Beşâretnâme*'de *Zafernâme*'nin yazılışını nasıl aksettirdiğini görelim [v. 163a, satır: 2]:

ihvân-ı safâ ve hullân-ı vefâdan ma'ârif ile ârâste ve 'avârif ile pîrâste bir kaç muhibb-i kadîm ve muhlis-i 'an-samîm halvethâne-i hakîre teşrîf idüb "bi-hamd'l-lâhi ta'âlâ bu sâl-i huçeste-fâl ve bu sene-i zafer-me'âlde 'asâkir-i 'adû-[ş]ikâr ve ecnâd-ı zafer-nigâr ile gazâda olub menâzil ve merâhilde vukû' bulan vakâyi'i rûz be-rûz imlâ ve menâbi'-i yenâbi'-i sulh ve ceng ve peykârı 'alâ mâ cerâ inşâ eylemişizdir imdi semend-i tab'-ı kavî rikâb-ı kelâm-ı müzeyyen ile zeyn idüb fezâ-yı nesr u nazma irhâ'-ı 'inân ve sâha-i fesîhatü'l-mesâha-ı suhen-perdâzîde cevelân eylemek üzerine lâzım ve lâzib belki bi'l-vücûh vâcibdir husûsen bir emr kim bekâ-yı zikr-i midhat ve senâ-yı cemîl-i sîretine bâ'isdir *inna'l-layl tawîl wa-anta muqammarun* mefhûmı ile 'amel idüb bir gazâ-yı zafer-nâme tahrîr eylemek gereksin ki meşâm-ı akrâna müşk-i ezfer ve dehân-ı emsâle kand-ı mükerrer ola" deyu ibrâm-ı ilhâ[h] eylediklerinde...

Bundan sonra Mehmed Efendi uzun uzadıya bu teklifi nasıl geri çevirmeye çalıştığını, ama arkadaşlarının ısrârları sonunda kabûl etmek zorunda kaldığını anlatır.¹⁵ Eserin aslında Osman'ın seferini övmek için yazılmış olduğu böylece geri plana atılır. *Beşâretnâme*'nin, Osman'ın hal'inden sonra, Mustafa için yazılmış olduğu dikkate alınırsa, bu tavır daha iyi anlaşılır. Mehmed Efendi, *Zafernâme*'sinde, gerçekte pek de başarılı olmamış bir seferi, Osman'ın büyük bir zaferiymiş gibi göstermiş bir müellif olarak Mustafa devrinde eski bir Osman taraftarı olarak görülebilirdi. *Beşâretnâme*'yi yazmak, bu "siyâsî leke"nin silinmeye çalışılmasıdır. *Beşâretnâme*'deki *Zafernâme*'nin arkadaşların zoruyla yazıldığı izlenimi, böyle anlaşılrsa gerektir.

¹⁵ V. 163a, satır 19 - v. 164b, satır 14.

Ancak bütün bunların ötesinde, bu bölüm bize, *Zafernâme* müellifinin, zannedilenin aksine,¹⁶ Osman'ın Polonya seferine bizzat katılmamış olduğunu gösterir. Mehmed Efendi eserini, sefere katılmış tanıdıklarından topladığı bilgilerle hazırlamıştır. Dolayısıyla eser birincil değil, ikincil bir kaynaktır. Ayrıca râvîlerin kimler olduğu da açık değildir. Kendisi gibi kâtib zümresinden, ya da sarayın diğer görevlilerinden oldukları düşünülebilir. *Zafernâme*'de Mehmed Hâlisî'nin darüssa'âde ağası Süleyman Ağa'yı nasıl övdüğü hatırlanacak olursa,¹⁷ eserin Mehmed Efendi'ye Süleyman Ağa'nın adamları, ya da bizzat kendisi, tarafından ısmarlanmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Bu bölümden çıkan başka bir sonuç da, eserin, farzedilenin aksine,¹⁸ 1030/1621 tarihinde değil, 1031/1622'de kaleme alındığıdır. Bilindiği üzere Osman'ın Hotin'den İstanbul'a dönüşü dört ayı bulmuştur. *Zafernâme*'de seferle ilgili verilen son tarih 23 Zilkade 1030 (9 Ekim 1621) Pazar günüdür, ki Hotin'den ayrılış tarihi olarak gösterilir.¹⁹ Ordunun İstanbul'a dönüş tarihi ise 10, 11 ya da 12 Rebûlevvel 1031'dir (23-25 Ocak 1622).²⁰ Kâtib Mehmed Efendi'nin, tanıdıkları döner dönmez sefer hakkında bilgi toplamaya başlayıp eserini bir ay içinde yazdığını farzetsek dahi, *Zafernâme*'nin 1031 Rebûlâhiri'nden (Şubat-Mart 1622) evvel yazılmış olamayacağını görürüz. Dolayısıyla, eserin sonundaki *zihî gazâ* (1030) tarihi, eserin düzenleniş tarihi değil, Hotin seferinin vukû bulduğu tarihtir.

¹⁶ Yücel (1983), s. iv.

¹⁷ 13 numaralı dipnota bakınız.

¹⁸ Yücel, (1979), s. 314; Yücel (1983), s. iv.

¹⁹ Hâlisî (1983), s. 183. Bu tarih, Hâlisî'yi isim vermeden kaynak olarak kullanan Kâtib Çelebi tarafından tekrarlanmış [Kâtib Çelebi, *Fezleke*, cild 2, (İstanbul, 1287), s. 4; bundan sonra: Fezleke], böylece Na'imâ'ya da girmiştir [Na'imâ, *Tarih-i Na'imâ*, cild 2, (İstanbul, t. y.), s. 206; bundan sonra Na'imâ]. Bu seferde divitdâr olarak bizzat bulunmuş olan Abdülkâdir Efendi ise Hotin'den ayrılış tarihini 28 Zilkade olarak verir [Ziya Yılmaz, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi: Metin ve Tahlil*, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990, s. 600; bundan sonra: Abdülkâdir/Yılmaz].

²⁰ *Fezleke*, cild 1, s. 8, ve oradan naklen, Na'imâ, cild 2, s. 207, 12 Rebûlevvel; Abdülkâdir Karaçelebizâde, *Ravzatü'l-ibrâr*, (Bulak, 1248), s. 545 ise 10 Rebûlevvel olarak gösterir. Abdülkâdir/Yılmaz, s. 604, 11 Rebûlevvel'de İstanbul yakınlarındaki Davutpaşa Sarayı'na gelinip orada üç gün tevakkuf edildiğini ve sonra da İstanbul'a girildiğini söyler. Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, cild 2, (İstanbul, 1283), s. 380, 28 Safer tarihini verse de, bu tarihin Edirne'den ayrılış tarihi olması icâb eder; bak. Abdülkâdir/Yılmaz, s. 604: "ve Edirne'de her gâh sürgün şikârları ve avları olurdu. Ba'dehu mâh-ı saferun evâhırında, Âsitâne'ye 'azîmet fermân olunup,"

Şimdi Mehmed Efendi'nin *Beşâretnâme*'sindeki telif sebebi bölümüne dönüp *Zafernâme*'nin II. Osman'a sunulmasının, ve *Beşâretnâme*'nin yazılış sebebinin nasıl aksettirildiğini görelim [v. 164b, satır 14'den itibaren].

[*Zafernâme*'yi] tahrîr idüb merhûm ve magfûr el-muhtâc ilâ rahmeti'l-gafûr Sultân 'Osmân Hân hazretlerinin nihâl-i vücûd-ı şerifleri bâg-ı zindegânide keşide-bâlâ ve esvâk-ı hayâtda rû-nümâ ve 'arz-ı likâ eyledikleri evânda huzûr-ı hümâyûnda ihdâ olundukda risâle-i merkûma [165a] nın elfâz-ı dil-engîzi edâ-yı tumturakdan hâlî ve kelimât-ı nükte-âmîzi tekellûf ve tasallufdan gayr-ı mâlî olub hoş-âyende şîrîn-edâ ve nâzırına nüzhet-efzâ ve behcet-nümâ olmagın makbûl-ı tab'-ı bülend-i hümâpervâz-ı pâdişâhî ve pesend-i zamîr-i ercümend-i i'zâz-ı şehinşâhî olub mukaddemâ risâle-i merkûm *tuhfatu'l-fağîr haqîrun* mefhûmî üzre mânend-i hilâl-i yek rûz kalîlü'l-cerm olmagın tekrâr kıt'ası misâl-i şems-i münîr behcet-efzâ-yı ehl-i zamîr ve mecâlis-i pür-mahâsini sufûf-ı melâ'ike mânend ke[s]îr ola deyû fermân-ı hüdâvendigârî sâdır olmagın

bu kalîlü'l-bizâ'a ve kem-sermâye bendeleri vâdî-i nazm u nesrde tab'-ı kavî rikâba irhâ'-ı 'inân ve bahr-ı dilden ma'ânî-i ebkârî ihrâca sa'y-ı firâvân ve bu hidemât-ı cemîle mukâbelesinde mazhar-ı 'inâyât-ı pâdişâh-ı hûrşîd-nişân olmak âmâliyle sahârâ-ı cidd ü ikdâma devrân olub bi-hamdi'l-lâhî ta'âlâ kitâb-ı merkûm itmâma karîb olub ve mecâlis-i pür-tezyîni bir dereceye resîde olmuş idi k[i] nakkâşân-ı Çîn anâ mânend bir meclis tasvîrinde 'âciz olub her biri lisân-ı [165b] tahsîn ile sad âferîn iderlerdi her meclis bir tezyîni-î reşk-i Firdevsî-berîn ve kelimât-ı şîrîn-nikâti hased-kerde-i kirâm[un] kâtibîn idi bu nesak üzre itmâm ve hâtimeye karîn ve husûl[-i] tekmiîle hem-nişîn olmak mertebesine resîde olmuş idi

likin *al-ğalb yaşhadu* fehvâsı mir'ât-ı zamîrde cehr-küşâ ve âyîne-i dilde 'arz-ı likâ idüb hâtif-i gaybden bir nidâ-yı hoş-edâ istimâ' olundu ki: "... [Kâtib Mehmed'in inşâ kabiliyetini övdükten sonra, satır 15:] ammâ mürğ-i fikrîn dâm-ı havâdis-i bukalemûn ile beste ve târ-pûd-ı endîş[e]n keşâkeş-i felek-i nîlgûn-ı berle dahî gûsiste olmak ihtimâli mir'ât-ı 'âlemde mu'âyene-i dîde-i ehl-i basîret ve müşâhede-i erbâb-ı fitnatdır lâkin *Khodâ gar be-hekmat bebandad darî * koshâyad az-ân be dar dîgarî* [166a] mefhûmî emr-i muhakkak ve kâr-ı musaddakdır" deyû bu güft ve şinîdede iken ...²¹

Kısacası Mehmed Efendi, *Zafernâme*'sinin ilk şeklini—*en erken* 1622 Şubatı sonunda—II. Osman'a sunmuş, sonra bu eseri geliştirip son şeklini vermeye çalışırken 1622 Mayıs'ında Osman tahttan indirilip yerine Mustafa geçmiştir. Ama "hikmetiyle bir kapıyı kapatan Allâh, bir başkasını açmış," Kâtib Mehmed de Sultan Mustafa için *Beşâretnâme*'yi yazmıştır. Dolayısıyla,

²¹ Bu noktadan sonra *Zafernâme*'ye herhangi bir atıf yoktur; çeşitli sembollerle Mustafa'nın saltanatı müjdelenir. Bölümün sonunda, Sultan Mustafa'nın Kâtib Mehmed'den tahta cülûsunu anlatan bir kitap yazıp adını *Beşâretnâme* koymasını istediği iddiâ edilir.

Beşâretnâme'den edindiğimiz izlenime göre, Kâtib Mehmed, II. Osman'ın hal'inden evvel *Zafernâme*'ye son şeklini vermeye muvaffak olamamıştır.

Bu durumda akla gelen ilk soru varolan *Zafernâme* nüshasının II. Osman'a sunulan ilk şekil olup olamayacağıdır. Bu nüshanın II. Osman'a sunulmadığı âşikârdır, zîrâ eserin adı şöyle geçer: “Zafernâme-i belâgat-‘ünvân der beyân-ı gazavât-ı Sultan ‘Osmân Hân-ı Gâzi *rahmatu’l-lâhi ‘alayhi*.”²² Demek ki eldeki nüshanın istinsâh tarihinin Osman'ın hal'i ve katlinden sonra olması gerekir. Ayrıca nüshanın başka bir nüshadan kopya edildiği de, istinsâhta yapılan tekrar hatâlarından bellidir.²³ Dolayısıyla iddiâ edilenin tersine,²⁴ müellif hattı olma ihtimâli zayıftır. Nüshada eserin daha önce bir pâdişâha sunulmuş ve beğenilmiş olduğu da imâ edilir.²⁵ Bu nedenle Osman'a sunulan ilk şekil olması uzak bir ihtimâldir. Demek ki ya Osman'a sunulmak üzere hazırlanmaktayken yarıda kalan düzeltilmiş şeklin daha ileri bir tarihte istinsâhı, ya da yeni bir çerçevede başka bir pâdişâha, meselâ IV. Murad'a, sunulan bir nüsha söz konusudur.

Ne yazık ki *Zafernâme*'nin varolan nüshasındaki giriş bölümü tam değildir.²⁶ Birinci ve ikinci, beşinci ve altıncı, altıncı ve yedinci, onuncu ve onbirinci varaklar arasında kopukluklar vardır.²⁷ Bunların ilki Allâh'a övgü

²² Hâlisî (1983), s. 8, satır: 3-4. Yücel her nedense *rahmatu’l-lâhi ‘alayhi* ibâresinden hiç söz etmez, oysa görmüş olduğu muhakkaktır, zîrâ eserin adının geçtiği tek yer bu iki satırdır.

²³ Meselâ, Hâlisî (1983), s. 129, satır 6-7: “... ve deryâlar gibi birbirlerine karışdılar ve deryâlar gibi birbirlerine ol gün dahî şol-kadar...”

²⁴ Yücel (1979), s. 314; Yücel (1983), s. iv, xxvi.

²⁵ Hâlisî (1983), s. 11, satır 10-12: “gerçi *tuhfatu’l-faqr haqr*” nükte-i ma'lûmdur * lâkin her ‘*ayb ke sultân be-pasandad hunar-ast* fehvâsına girre olub murâd eyledim...”

²⁶ Yücel [(1979), s. 314, (1983), s. v, xxvii], Hâlisî'nin, eserin mukaddimesinde, “hasbetenli'l-lâh” II. Osman'ın gazalarını yazmak istediğini belirtmiş olduğunu ileri sürer. Hasbetenlillâh ibâresi turnak içinde yazılmış olmakla eserden alınmış gibi gözüküyorsa da neşr edilen metinde bu ibâre yoktur. Ayrıca müellifin telif sebebinden bahsettiği bölümde, aşağıda değinileceği üzere, eksik varaklar olduğundan yazarın eseri niçin kaleme aldığı meselesi sarih değildir.

²⁷ Bak. Hâlisî (1983), s. 1-2, 9-10, 11-12, 19-20. Bu kopuklukların bir kısmı akibler ile, yani metin çerçevesinin dışına yazılmış olan ve tam bir yazmada bir sonraki varığın ilk kelimesini işaret eden sözcüklerle, bir sonraki sayfanın ilk sözcüğü karşılaştırıldığında kolayca görülür, meselâ s. 1-2 ve 11-12. Bu sözcüğün okunmadığı yerlerde ise metin akışından anlaşılır. Meselâ s. 9 bir beyt ile bitmişken s. 10 bir cümlenin ortasından başlar; s. 19'da pâdişâh övgüsü sürerken s. 20 pâdişâha du'ânın ortasından başlar. Yücel bunları tesbit etmiş olsa gerektir, ancak nedense teker teker işaret etme gereğini duymamıştır. [Ben yazmanın

faslında, ikincisi müellifin kendinden ve eseri nasıl kaleme aldığından bahsettiği bölümde, üçüncüsü tam da pâdişâhın isminin zikr edileceği bir noktada, sonuncusu da pâdişâha övgü ile duâ arasındadır. Dolayısıyla eserin sunulduğu pâdişâhın adı bize malûm değildir. Demek ki bu nüshanın, ya da istinsâh edilmiş aslî nüshanın, kime sunulmuş olduğu kat'î bir sûrette ispât edilemez.

Bu konuda benim şahsî kanaatim bu nüshanın IV. Murad'a, tahta çıkmasından hemen sonra sunulmuş olabileceği yolundadır. Ancak metinde bu fikri destekleyecek kesin bir delil yoktur. Yazarın, telif sebebi faslında, inşâ konusundaki yeteneğinin alıcısı olmadığından dem vurduğu bölümde, birden bire bu durumun değiştiğini ifâde etmek için kullandığı Farsça bir beyit vardır.²⁸ Kendisi için yeni bir dönemin başladığını "baht baharı ve murâd günü zâhir oldu," diye aksettiren yazar, burada IV. Murad'ın tahta çıkışını imâ ediyor olabilir. Kısacası, Kâtib Mehmed'in, IV. Murad'ın tahta çıkmasından sonra, zaten düzeltmeleri tamama yakın olan *Zafernâme*'sini yeni pâdişâh için bir iki ufak değişikliklerle istinsâh ettirip Murad'a sunmuş olması ihtimal dahilindedir.

Zafernâme'nin varolan nüshasının hangi amaçla istinsâh edildiğini kesin olarak söyleyemesek de neşrinde gözden kaçmış başka bir probleme burada işâret edebiliriz. Nüshanın eksik olan varakları yanında,²⁹ varolan varakların taâkubu da mükemmel değildir. Onbeş ve onaltıncı varakların otuzaltı ve otuzyedinci varaklar arasındaki eksik varaklardan olması icâb eder. Şöyle ki, metin, İskender Paşa'nın 1620'de Leh ve Kazak güçleriyle savaşmasından bahsederken birden bire Osman'ın Polonya seferinin ortasında Tuna kıyısında bulunmasına gelir, sonra da Osman'ın Polonya seferine karar verdiği noktaya döner. Yücel, bu problemi, olayların tarihsel silsilesini altüst ederek çözmeye

kendisini görmediğimden verdiğim varak numaraları, faksimile neşrin ilk sayfasının, elyazmasındaki ilk varığın arka yüzüne (1b) tekâbül ettiği varsayımına dayanıyor ki Yücel (1979), s. 327'de bu sayfa gerçekten de varak 1b olarak gösterilmiştir.]

²⁸ Hâlisî (1983), s. 9, satır 12-13: "bahâr-i baht o nahâr-i morâd zâher şod * şab-i balâ' o zamestân-i gosse âher şod."

²⁹ Yukarıda sayılanlardan başka, 14-15, 16-17, 33-34, 36-37, 50-51, 85-86. varaklar arasında da kopukluklar vardır. Bak. Hâlisî (1983), s. 27-28, 31-32, 65-66, 71-72, 99-100, 169-170. Yücel, bu kopukluklara teker teker işâret etmeyi gereksiz bulmuş olsa gerektir.

kalkmış ve böylece Halil Paşa'yı aslından üç ay önce Tuna boylarına getirip o tarihte henüz İstanbul'da olan Osman ile buluşturmuştur.³⁰

Dolayısıyla *Zafernâme*'nin tarihsel bir kaynak olarak doğru bir şekilde kullanılması için faksimile neşrin 27. sayfasından sonra 32. sayfaya geçip 71. sayfadan sonra 28. sayfaya geri dönmek, ve 31. sayfadan sonra da 72. sayfadan devâm etmek gerekir. Bu düzeltmeden sonra dahi eksik varaklar olayların akışında kesiklikler yaratmayı sürdürür. Bu kesikliklerin bir kısmı diğer kaynakların kullanılmasıyla ikmâl edilebilir.

S. 27-32 arasındaki kopukluk, ki İskender Paşa'nın 1620 yılında Leh ve Kazak güçleriyle savaşmasından söz edilirken Osman'ın Polonya seferine karar vermesine geçilmiştir, kısmen, İskender Paşa'nın bu savaşından söz eden kaynaklardan tamamlanabilir.³¹

S. 65-66; yeniçerilerden sonra altı bölük halkına İsakçı'da in'âmlarının verilmesinden, bir Osman övgüsünün ortasına geçilir. Ancak zaman açısından iki sayfa birbirinden uzak değildir, zîrâ s. 65'deki olay Şa'bân ayının sonlarına, s. 66'nın sonrasında verilen ilk tarih ise Ramazanın üçüncü gecesine işaret eder. Dolayısıyla buradaki kopukluk küçük olsa gerekdir.

³⁰ Yücel (1979), s. 319, eserden şöyle bir alıntı yapıyor: "5 Cemâziye'l-âhir 1030'da Kapudan Halil Paşa hazretleri nehr-i Tuna kenarında gelüb Pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin şeref-i dest-bûslarile müşerref olub...." Aynı alıntı, bu sefer tarih tırnak işaretinin dışında bırakılarak, Yücel (1983), s. xv'de tekrarlanıyor. Bu alıntı, Hâlisî (1983), s. 29'dan olup aslı şöyle başlar: "mâh-ı mezbûrun beşinci günü ki yevmü'l-ahaddur menzil-i mezbûrda düstûr-ı mükerrrem müşîr-i müfahham * vezîr-i Aresto-tedbîr kapudan Halil Paşa...." Mâh-ı mezbûr, Cemâziye'l-âhir değil, varaklar, olayların tarihsel silsilesi esâsına göre düzenlendiğinde görüleceği üzere, Ramazandır. Osman'ın 5 Cemâziye'l-âhir tarihinde henüz İstanbul'da olduğu *Zafernâme*'nin kendisinden bellidir [Hâlisî (1983), s. 40. Osman'ın otağının Cemâziyelâhir'in yedinci günü İstanbul dışında Davudpaşa menziline kurulduğunu kaydeder]. Kâtib Çelebi, ki Yücel'in de haklı olarak işaret ettiği üzere [(1979), s. 325; (1983), s. xiv, xxix], *Zafernâme*'yi kaynak olarak kullanmıştır. Halil Paşa'nın Tuna kenarında padişahla buluşmasının 5 Ramazan'da gerçekleştiğini bildirir; bak. *Fezleke*, cilt 1, s. 406.

³¹ İskender Paşa'nın bu seferi hakkında, *Fezleke*, cild 1, s. 399-400; bunu nakledip bir görgü tanığının rivâyetiyle ikmâl eden Na'imâ, cild 2, s. 176-185; Peçevî, cild 2, s. 372-374; Abdülkâdir/Yılmaz, s. 552-53 [burada sefer, 1028/1619'da vukû bulmuş gibi gösterilir]; ve Numan Külekçi, *Ganî-zâde Nâdirî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni*, yayınlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1985 [bundan sonra Nâdirî/Külekçi], s. 359-70, gibi kaynaklardan malûmat edinilebilir. Ayrıca bu sefer hakkında yazılmış Leh kaynaklarını kullanan bir çalışma da mevcuttur; bak. Xaver Liske, "Der Türkisch-Polnische Feldzug," *Archiv für österreichische Geschichte* 41 (1869): 353-97.

S. 71'de metin, Ramazanın altıncı günü beş sancak beyinin orduya dâhil olduğu belirtildikten sonra, daha önceden Şah Abbas tarafından Osman'a gönderilmiş olan fillerin seferde yaptığı işlerden bahsedilirken kesilir.³² Eğer s. 72'den devâm edecek olursak, askerin İsakçı'da tamamlanan köprüden geçmesi, Osman'ın o mahalde bir kale yapmaya karar vermesi, ve sonunda padişahın da Ramazanın 10'unda İsakçı'dan hareket etmesini okuruz. Oysa ordu İsakçı'dayken Halil Paşa'nın gelişi ve isimleri verilen bazı sancakbeyi ve beylerbeylerinin orduya dâhil oluşu vukû bulmuştur.³³ 28-31. sayfalar bu boşluğu kısmen doldurur.³⁴

S. 99-100 arasındaki boşluk nispeten önemsiz sayılır. Şevvâlin 11'inde yapılan bir muhârebenin anlatılmasında muhtemelen bir-iki varak eksiktir ki *Zafernâme*'nin tam bir nüshasını kullanmış olduğunu tahmin ettiğim Kâtib Çelebi'den eksik olan kısmın özeti ikmâl edilebilir.³⁵

Benim teşhis edebildiğim son eksiklik s. 169-70 arasındadır ki en azından beş altı varak kopmuşa benzemektedir. S. 169'da tarih 4 Zilkade iken, s. 170'de bir hafta sonrasından söz edilir. Ancak bu boşluk da Kâtib Çelebi'nin özetiyle ikmâl edilebilir.³⁶

³² Yücel (1983), s. viii, bu fillerin, Şah Abbas tarafından sefer sırasında gönderilmiş olduğu izlenimini verir. Oysa metindeki ifâde ve kaynaklardaki malûmat, fillerin, Safavilerle Osman'ın saltanatının başlarında yapılan barıştan sonra Safavî elçisi tarafından 1619'da getirilmiş [*Fezleke*, cild 1, s. 397] ve seferde de köslerin taşınması için kullanılmış [Hâlisî (1983), s. 71] olduğuna işâret eder. Nâdirî'nin Şehnâme'sinin Topkapı Sarayı, H. 1124, nüshasında (v. 24b-25a) Safavî elçisinin bu fillerle berâber gelişini resimleyen bir minyatür de vardır (metin: Nâdirî/Külekcî, s. 351-2; resim: Ivan Stchoukine, *La peinture turque d'après les manuscrits illustrés; 1er partie: de Suleymân 1er à 'Osmân II, 1520-1622*, Paris, 1966, ss. cx-cxi).

³³ *Fezleke*, cild 1, s. 406; ve oradan naklen Na'imâ, cild 2, s. 191-2.

³⁴ Kabul etmek gerekir ki 28-31. sayfaları bu boşluğa sokmak metinde küçük bir dönüşe yol açar: Ramazanın beşinde olmuş bir olay Ramazanın altısında olan bir olaydan sonra yazılmış gibi olur. Ancak bu sayfaların başka bir yere girebilme olasılığı da yoktur.

³⁵ *Fezleke*, cild 1, s. 408, ve ondan naklen Na'imâ, cild 2, s. 196: "Ve menzil-i mezbûrda ikiyüz kadar Kazak nehr-i Prut'dan öte kenârda vâki' mişezârda tahassun itmekle bertî tarafından Hâcî Key Paşa tob ile üzerlerine havâle olunub ahşâma dek ceng itdi; lâkin küffâr mişezâra metrislenüb tob ve tüfeng kâr itmezdi. Sekbânları öte yakaya geçürdiler, varub hücum itdiler." İşte bu kısmın, s. 99-100 arasında olması icâb ederdi.

³⁶ Kâtib Çelebi, cild 2, s. 2-3, ve ondan naklen Na'imâ, cild 2, s. 203-4: "* şebhûn kerden-i a'dâ * zi'l-ka'denin beşinde köprü tamâm olub Hüseyin Paşa öte cânibe geçüb otuz kadar top geçürmişidi ve taburun içerüsin döğmege mübâşeret eyledi altıncı günü küffâr Tûrla

Zafernâme'nin varolan nüshasındaki problemlerden başka bir de eserin içeriğinin özetinde ve esere ek olarak sunulan haritada düşünülmüş yanlışlar vardır. Burada bunların hepsine değinmek yersizdir, ancak bir-iki tânesine işâret etmekte fayda var. Yücel, Osman'ın Şabân ayı sonlarında İsakçı'dayken Tuna'yı geçerek dört hatve uzaklıkta bir mevkiye konakladığını belirtir.³⁷ Ancak Tuna'yı geçip dört hatve giden pâdişâh değil, attığı oktur.³⁸ 20 Ramazan'da Tataran adlı menzilde "pâdişâhın emri ile talim" yapılmamış, Diyarbakir Beylerbeyi Dilâver Paşa alayları ile orduya dâhil olmuştur.³⁹ Özi muhafızı Hüseyin Paşa tarafından tekrar iki esir alınıp bilgi toplanması, 3 Şevval değil, 27 Ramazan; Değirmen Kurbu menzilinde konaklama tarihi de 4 Şevval değil, 1 Şevval'in arifesidir.⁴⁰ Hotin haritada Yaş'ın güneyinde

[Na'imâ'da Tûrlı] suyu kenârında olan taburı bıragub yukarı ormanlık içine bir 'amîk hendek kesüb tahassun itdiler yedinci günü vezîr Hüseyin Paşa ve Çerkes Hüseyin Paşa Arzırûmdan ma'zûl Togancı 'Alî Paşa Tûrlanun [N.: Tûrlı] öte yakasında muhâsara üzre iken sekiz yüz kadar kâfir çıkub nehrin aşağı tarafından gelüb gece beşinci sâ'atde şebhûn idüb üç sâ'at tarafeynden 'azîm cenk olub Togancı 'Alî Paşa şehîd ve Bolı Begi mecrûh oldu guzât-ı Müslimîn yetişüb bir kaç tabl û nakâre ile beş zinde kâfir alub getürdiler Hüseyin Paşa çullu ata binüb firâr eyledi Eflâk voyvodası köprü üzerinde bulunmagla zarar idemediler [N.: görmedi] * yürüyüş-i hâmis * zî'l-ka'denün sekizinci günü girü yürüyüş fermân olunub piyâde û süvâr tabura karşı varub 'asra dek turdılar Rûmili kulundan gelürler [N.: de yok] ve Hân tarafından 'azîm cenkler ile taburun iki katı fethe karîb olub içinden zinde a'dâ çıkardılar lâkin hîn-i hücumdan yeniçeri tekâsül [N.: ve taksîr] eyleyüb zulmet-i şâm dahî mâni' oldu döndüler irtesi Hân gelüb hil'at giydiler dahî irtesi 'azîm duman olub hayli kırığı yagdı ve âsâr-ı bulut [N.: bürüdet] zâhir oldu * yürüyüş-i sâdis * mâh-ı mezbûrun on birinci günü tabur fethine ikdâm ve hücum fermân olunub 'umûmen 'asker saf saf dizilüb kârzâra âgâz itdiler serdengeçdi ve gönüllü 'askeri tabura yürüyüb 'azîm cenk oldu leşker-i a'dâ taşra çıkub girü maglûb tabura firâr itdi Hân kulundan kırk elli zinde a'dâ elinde [N.: alındı] ..."

³⁷ Yücel (1983), s. viii.

³⁸ Hâlisî (1983), s. 66-7: "ve rûz-ı mezbûrda sa'âdetlü pâdişâh kemânkeş * ve hürşid-i rahş * hazretleri menzil-i merkûmdan bir tîr-i dil-düz * ve hadeng-i ciger-sûz pertâb [silik bir kelime] ki nehr-i Tunayı geçüb andan öte dört hatve mikdârı yerde karar eyledi * zihî kuvvet-i bâzû-yı şehriyârî."

³⁹ Karşılaştırın, Yücel (1983), s. ix, ve Hâlisî (1983), s. 82-5.

⁴⁰ Yücel (1983), s. ix. Nâşiri şaşırtan "rûz-ı mezbûrun üçüncü günü ki yevmü'l-isneyndür" ibâresi olmuştur [Hâlisî (1983), s. 87]. Yücel bunu şevvalin üçü diye okumuştur, oysa ki eserde en son zikir edilen günden sonraki üçüncü gün olup, 24 Ramazan Cuma'dan [Hâlisî (1983), s. 86] üç gün sonra olan 27 Ramazan Pazartesi'ye işâret eder. Daha sonra Değirmen Kurbu menziline varış tarihi bayram arifesi olarak açıkça verilmiş olmasına rağmen [Hâlisî (1983), s. 88], Yücel kendisiyle tenâkuza düşmemek için bu tarihi 3 Şevval'den sonrasına itmiştir.

gösterilmiştir, oysa Yaş bugünkü Romanya'da, Hotin ise Yaş'ın en azından bir paralel kuzeyinde olup bugünkü Ukrayna'dadır.

Bir de bütün bunların ötesinde bir yorum problemi vardır. *Zafernâme*, Osman'ın reformcu kişiliğinin bir kanıtı olarak gösterilir.⁴¹ Eser, elbette ki Osman yanlısı bir bakış açısından yazılmıştır; padişaha, yazarına ihsânlar bahşedilmesi ümidiyle sunulan bir eserin Osman'ı eleştirmesi beklenemezdi. Dolayısıyla *Zafernâme* bir propaganda aracı olarak görülmelidir.⁴² Nihâî olarak pek bir başarı elde edilememiş bir sefer, büyük bir zafer olarak sunulmakta, padişahın adâleti, cömertliği ve kahramanlığı bol bol övülmektedir. Osman'ı reformcu bir kahraman olarak görmek isteyenler için içinde bolca materyal vardır. Ancak bu bakış açısı bizim 17. yüzyıl Osmanlı sahnesini anlamamıza ket vurmaktadır.

II. Osman'ın saltanatı ve hal'i hakkında 17. yüzyıl müverrihlerinin çizdiği tablo ile 20. yüzyıl tarihçilerinininki arasında büyük fark vardır. Osman'ın katli 17. yüzyılda da eleştirilmiştir, ancak askerin zoruyla hal'i meselesine baktığımızda, 17. yüzyılda yazılmış eserlerin çoğunun askerin taleplerine içten içe hak verdiğini, Osman'ı üstü kapalı, hatta bazan açıkça, tecrübesizlik ve inatçılıkla suçladıklarını görürüz.⁴³ 20. Yüzyılda ise Osman, Osmanlı-Türk reform hareketinin atası olarak sunulmuştur. Osman aynı Osman, tarihi kaynaklar aynı kaynaklardır, ama Osman'ın ölümünden hemen hemen üçyüz yıl sonra bu kaynaklardan, onların hiç de söylemediği bir anlam çıkartılmıştır.

⁴¹ Yücel (1983), s. xiii-xxii; Yücel (1988), ss. 54-55.

⁴² Müellifinin de samîmiyetsiz bir propaganda yazarı olduğu, bir sonraki eserinde Mustafa'ya övgüler düzmesinden bellidir.

⁴³ Burada etraflı bir kaynak dökümüne girmek gereksizdir, ancak Osman'ın hal'i vakasının muâsır müverrihlerce nasıl görüldüğüne dâir bir doktora tezi yazılmış olup eksikleri olsa da iyi bir başlangıç noktası teşkil eder; bak. Gabriel Piterberg, *A Study of Ottoman Historiography in the Seventeenth Century*, University of Oxford, 1992. Tezin özeti mâhiyetinde bir makâle de çıkmıştır; bak. Gabriel Piterberg, "Speech Acts and Written Texts: A Reading of a Seventeenth-Century Ottoman Historiographic Episode," *Poetics Today* 14/2 (1993): 387-418. Piterberg'in çalışmasındaki bazı problemlere ve Osman'ın hal'i ve katli konusunda muâsır kaynaklardan en önemlisi sayılan Tûğî Tarihi'ne *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongresi*'ne (Konya, 7-9 Nisan 1999) sunduğum "Tarih ile Tarihyazımı İlişkisi Ekseninden Tûğî Tarihi Metinleri Üzerinde Bir Deneme," adlı tebliğimde değindim (tebliğlerin 1999 içinde yayınlanması bekleniyor).

Osman'ın 20. yüzyılda büyük bir reformcu olarak sunulması, genç padişahın kendi döneminden ziyâde, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Osmanlı tarihinin bir ürünüdür. Bu dönemde yetişen yeni Osmanlı eliti, gelişme fikri ve milliyetçilik gibi iki önemli akımın etkisinde kalmış ve Osmanlı tarihine de bu akımların etkisiyle tekrar bakmıştır. Kendilerini “Batı taklitçiliği” damgasından kurtarabilmek için de, Osmanlı tarihinin henüz Batılılaşma akımının başlamadığı devirlerinden kendilerine bir soy ağacı çıkartmaya çalışmışlardır. İşte böylesi bir arayışın sonucunda Osman, Osmanlı reform tarihinin ilk kahramanı olarak sunulmuştur.⁴⁴

Öte yandan şu da bir gerçektir ki Osman, ya da Osman'ın taraftarları, uygulamak istedikleri siyâsetle büyük tepki çekmiş, yenilmiş, ve 17. yüzyılda Osman'ın hikâyesi daha çok kazananlarca yazılmıştır. 17. yüzyıl tarihlerindeki Osman'ın ve taraftarlarının Osmanlı kânun ve âdetlerine aykırı siyâsetler izlediği suçlaması, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Osman'ın ilerici bir kişilik olarak tanıtılmasını kolaylaştırmıştır.

Ancak meseleye bir 17. yüzyıl meselesi olarak bakarsak, ne Osman'ın ilericiliği, ne de asker ve ulemânın gericiliği söz konusudur. Her iki taraf da Osmanlı kanun ve âdetlerinden sapmakla suçlar birbirini. Osman'a sunulmuş olan Kitâb-ı Müstetâb'ın anonim müellifi, III. Murad devrinden beri “nizâm-ı ‘âleme ihtilâl” verenlerin “dâ'imâ kânûn-ı kadîme muhâlif mesleke sâlik” olduklarını ileri sürerken,⁴⁵ Tûğî Hüseyin bin Sefer, Osman'ı tahttan indiren askerlerin de Mustafa'dan “kânûn-ı ‘osmânîde ihdâs olan yeni âyînlerin ref' olup ol âyînin ihdâsına sebep olan kişilerin katl olunmasın taleb” eylediklerini iddia eder.⁴⁶ Tûğî'yi eserinde kaynak olarak kullanmış olan Kâtib Çelebi, bu

⁴⁴ Osman'ın bu yeni yorumunun ilk örneklerinden biri Mizancı Murad'ın Tarîh-i Ebû'l-Fârûk adlı Osmanlı tarihindedir. Osman'ın saltanatı ve hal'inin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, 17. yüzyıldakinden çok farklı ve yeni bir yoruma tâbi tutulması meselesini daha tafsilatlı bir şekilde, *Mutiny: Narrative, Event, and Context in Cross-Cultural Perspective* (Columbus, Ohio, A. B. D., 10-11 Ekim 1998) adlı konferansa sunduğum “1622 Military Rebellion in İstanbul: a Historiographical Journey” adlı tebliğde ele aldım. Burada sâdece konuya işaret etmekle yetiniyorum.

⁴⁵ Yücel (1988), ss. 1-2 [eski yazı metin, ss. 2, 5].

⁴⁶ Avusturya Millî Kütüphanesi, H. O. 74, v. 19b-20a (karş., Fransa Millî Kütüphanesi, turc 227, v. 28b; supp. turc 871, v. 27b).

bölümden bahsederken “kânûn-ı kadîmi koyub yeni kânûnlar îcâdını sevk iden kimselerin katlini taleb ettiler” diye yazar.⁴⁷

Dolayısıyla her iki taraf da amaçlarını meşrû kılmak için aynı referansı kullanır: kânûn-ı kadîm. Bu kânûn-ı kadîmin ne olduğu çoğu zaman sarîh değildir, zâten bu tanımsızlık sâyesinde, her iki taraf da kendisini aynı şeyin savunucusu olarak göstermeyi becerir ve her tartışmada kânûn-ı kadîmi yeniden üretir.

Kanımcı 17. yüzyıl Osmanlı sahnesinin daha iyi anlaşılabilmesi için, “ilerici sultan - gerici asker ve ulemâ,” yâhut “düzenli merkez - eşkıyâ taşra,” şablonlarını kırıp toplumdaki çıkar gruplarını tesbit etmeye çalışmak, kimin neyi temsil ettiğini bularak tarihe biraz daha soğukkanlı yaklaşmak gerekir.

⁴⁷ *Fezleke*, c. 2, s. 19 (karş., *Na'imâ*, c. 2, s. 224-5).